

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. К. Д. УШИНСЬКОГО**

Бакума Інесса Миколаївна

УДК: 300.4/.5+154.3+152.3

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
В ДЕТЕРМІНАЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та
філософія історії

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник - кандидат філософських наук, доцент
Кавалеров Анатолій Анатолійович,
Південноукраїнський державний
педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського,
доцент кафедри
філософії та соціології

Офіційні опоненти – доктор філософських наук, професор
Пунченко Олег Петрович
Одеська національна академія зв'язку
ім. О.С.Попова, професор, зав. кафедри
філософії та українознавства

кандидат філософських наук
Довгополук Віктор Олександрович
Рівненський державний
гуманітарний університет,
старший викладач кафедри філософії

Захист відбудеться “30” червня 2009 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.02 в Південноукраїнсь-кому державному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

Автореферат розісланий “25” травня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

З. М. Атаманюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. У світі не існує такого суспільства, в якому б всі його члени дотримувались загальноприйнятих нормативних вимог. Не становить виключення й Україна, в якій продовжують відбуватися соціально-економічні, політичні, соціально-культурні трансформаційні процеси, що охопили усі сфери життєдіяльності людини. Зміни проникли у свідомість кожної людини, у її побут та повсякденне життя, впливаючи при цьому на систему ціннісних орієнтацій особистості. Соціальна дезорганізація є невід'ємною частиною процесу соціальних змін. Молодь є чутливим індикатором соціальних зрушень. Вона гостро реагує на економічну нестабільність, крах ідеалів, девальвацію цінностей.

Як і будь-яке соціальне явище, девіантна поведінка молоді не може бути пояснена „сама з себе”, а лише з позиції соціального цілого – суспільства, вихідним елементом якого є особистість з її системою ціннісних орієнтацій, в якій закріплюється її життєвий досвід, сукупність прагнень та переживань; саме система ціннісних орієнтацій особистості виражає неповторність, своєрідність та унікальність поведінки кожного з нас.

Незважаючи на досить значний об'єм наукових досліджень, присвячених аналізу проблем соціальної норми та відхилень від неї, девіантності як соціального феномену, особливостей співіснування норм різних субкультур, форм девіантної поведінки тощо, останнє десятиріччя не дало узагальнених праць, де б у соціально-філософському ракурсі прослідковувалась динаміка, відокремлювались провідні тенденції, за якими можна було б визначити головні чинники, які впливатимуть на девіантну поведінку молоді. Не відкидаючи значення праць, що були видані раніше, які залишаються достатньо значимими в науковому та методологічному аспектах, необхідно підкреслити, що умови, в яких формуються ціннісні орієнтації, і саме молоді стали сьогодні іншими. Змінились економічні, політичні, ідеологічні показники соціального середовища. Все це потребує нових досліджень і нових узагальнень. Потребою вивчення детермінаційних ресурсів ціннісних орієнтацій особистості у формуванні молодіжної девіантної поведінки в сучасних соціальних умовах і обумовлене наукове завдання даного дослідження, яке полягає у соціально-філософському аналізі ціннісних орієнтацій особистості як детермінант девіантної поведінки молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках наукової тематики кафедри філософії та соціології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського "Інноваційність у методології і технології наукового й соціального пізнання" (затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол №5 від 25.12.2003 року) та є одним з аспектів соціально-філософського осмислення буття людини в суспільстві.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження — соціально-філософське обґрунтування детермінаційних зв'язків між ціннісними орієнтаціями особистості та девіантною поведінкою молоді.

Мета дослідження обумовила вирішення конкретних дослідницьких задач:

- розглянути формування поглядів на проблему соціальних відхилень та окреслити основні напрямки дослідження девіантності як соціального феномена в історико-філософському контексті;
- висвітлити специфіку соціальних детермінант девіантної поведінки молоді;
- дослідити соціальний механізм девіантної поведінки молоді;
- охарактеризувати ціннісні орієнтації особистості як категорію соціальної філософії;
- простежити еволюцію ціннісної проблематики у соціально-філософському дискурсі;
- проаналізувати взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями особистості та формами девіантної поведінки молоді.

Об'єкт дослідження – девіація молодіжного середовища як суспільне явище.

Предмет дослідження – ціннісні орієнтації особистості в детермінації девіантної поведінки молоді.

Методи дослідження. Соціально-філософський підхід до зазначеної проблеми обґрунтований філософським принципом детермінізму як визнанням відношення об'єктивного обумовлення, що збагатило можливості застосування загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Конкретно-історичний метод дозволив вивчити як історію об'єкту, так і понять та положень, що відображають її, а саме: розглянути у ретроспективі формування поглядів на проблему соціальних відхилень і визначити ступінь наукової розробленості проблем девіантності та ціннісних орієнтацій особистості; описовий метод, застосований на всіх етапах дослідження; системний та стратифікаційний підхід використаний при розгляді девіантної поведінки молоді як складного масового явища стратифікованого суспільства. Соціально-прогностичний метод дозволив виявити взаємообумовленість між динамікою соціальних процесів, ціннісними орієнтаціями особистості та формами девіантної поведінки молоді; логічний метод дав можливість розглянути соціальну детермінацію у єдності загального, особливого та одиничного, виявити та з'ясувати загальний механізм девіантної поведінки молоді, детермінаційні взаємозв'язки між ціннісними орієнтаціями особистості та формами девіантної поведінки молоді.

Наукова новизна одержаних результатів. У даній дисертаційній роботі вперше в українській соціально-філософській думці досліджено ціннісні орієнтації особистості з погляду їх детермінаційної ролі в девіантній поведінці молоді. Наукова новизна одержаних результатів відбивається в наступному:

- новим є запропонований ракурс дослідження будь-якого конкретного акту соціальної детермінації девіантної поведінки. Механізм соціальної детермінації девіантної поведінки молоді у конкретному втіленні може бути представлений як єдність загального, особливого та одиничного: макросередовища в цілому, мікросередовища та системи ціннісних орієнтацій самої особистості у ситуативно-життєвому контексті. Ціннісні орієнтації мають відношення до світу «ментальних станів» і «поведінкових диспозицій до дії» (К. Поппер). Проведений аналіз соціальних детермінант дозволяє виділити значущість ціннісної компоненти в структурі девіації у всіх її рівнях: особовому, мікросередовищі і в макросередовищі;

- розширений простір розгляду теоретичних підходів до вивчення соціальних відхилень — не тільки з метою аналізу їх специфіки, але і пошуку теоретичних основ тематичної різноманітності проблемних опрацювань предмета (причини девіантної поведінки; дезорганізація та девіантність, умови соціалізації як чинник девіації; генезис і кореляційні залежності між системою очікувань суспільства і поведінкою особи, девіантність творчої особистості; соціальна девіація, адаптація та соціальна норма; соціальні санкції та соціальний контроль тощо);

- розширено загальні характеристики джерел девіантної поведінки молоді та встановлено, що ними можуть служити деформації економічного і соціального розвитку, які досягають ступеня соціальних конфліктів. Одночасно девіації — один з симптомів конфлікту. Девіація — це нерідко результат «розростання» інших, менш небезпечних негативних явищ, які посилюють деформації, що вже виникли, і викликають, у свою чергу, девіантні посягання;

- певну ступінь новизни містять положення про те, що за допомогою ціннісних орієнтацій як стійкої системи соціальних установок, когнітивно-емоційно-поведінкової спрямованості особистості визначається ієрархія цілей життя і способів їх досягнення. Ціннісні орієнтації особистості формуються як свідома субординація суспільних цінностей. Наповненість ціннісних орієнтацій як елементу свідомості і поведінки залежить від інтересів і зв'язків індивіда з соціальною реальністю. Флуктуації ціннісної свідомості ведуть до зміни форм соціального контролю і взаємодії. Будь-яка проекція ціннісних орієнтацій включає певні соціальні установки в контексті образу соціального світу і образу дії в цьому світі. Від вибору особистості залежить модель орієнтації у реальності і нормативно-ціннісних пріоритетів. Соціально затребуваною, загальнозначущою цінність стає тільки в індивідуальному контексті;

- дістало подальшого розвитку визначення елементів соціального механізму девіантної поведінки молоді, які, зокрема, можна представити через взаємозв'язки між деформацією способу життя, що веде особистість як структурний елемент соціальної групи „молодь”, свободою як здатністю особистості активно впливати на оточуючу соціальну дійсність,

відповідальністю як зв'язком особистості з соціальною необхідністю, вираженою в суспільних потребах, інтересах, соціальних нормах (або безвідповідальністю як відсутністю зв'язку між поведінкою і соціальними нормами та реального зв'язку поведінки особистості з соціальною необхідністю), системою ціннісних орієнтацій особистості;

- уточнено визначення причин та форм девіантної поведінки молоді. Причини девіації як суспільного явища — це комплекс деформацій економічного, соціального, політичного і духовного розвитку молоді, який викликає відчуження від цінностей суспільства. Форми девіантної поведінки молоді представляють собою сукупність анормативних проявів у поведінці та способі життя, які суперечать загальноприйнятим. Вони поєднують в собі умови, засоби та способи задоволення матеріальних і духовних потреб молодого покоління в процесі діяльності, міжособистісного спілкування та взаємодії, відтворюючись в системі ціннісних орієнтацій кожної особистості. Це дало можливість визнати взаємний вплив форм девіантної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості, що не суперечить причинному відношенню як взаємодії, коли явище може виступати і в ролі причини, і в ролі наслідка залежно від ракурсу розгляду.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані при започаткуванні досліджень інших аспектів цієї проблематики, а також з метою доповнення змісту програмного матеріалу курсів соціальної філософії, соціології, соціальної психології, конфліктології, кримінології, права та інших суміжних дисциплін, а також в лекціях, зокрема, у спецкурсах з соціології, девіантології, семінарських заняттях, при написанні курсових та дипломних робіт, підготовці наукових доповідей тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на методологічних, теоретичних семінарах, засіданнях кафедри філософії та соціології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, а також знайшли відображення в доповідях на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних і науково-теоретичних конференціях: „Наукові дослідження: теорія та експеримент ” (Полтава, травень 2005), „Науковий потенціал України” (Київ, березень 2005), „Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку ” (Київ, квітень 2005), „Наукові дослідження: теорія та експеримент ” (Полтава, травень 2006), „Розвиток наукових досліджень 2006” (Полтава, листопад 2006).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 10 публікаціях (загальним обсягом 3 друкованих аркуші), 5 з них вміщені у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації та її обсяг. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг - 168 сторінок. Список використаних джерел - 269 найменувань, нараховує 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначаються мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкривається наукова новизна та практична значущість результатів роботи, вказується їх апробація, структура та обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі** *«Девіантність як соціальний феномен: ретроспективний історико-філософський аспект»* розглядаються основні аспекти вивчення девіації як соціального феномена.

У **першому підрозділі** *«Соціальні норми та відхилення»* простежується виникнення і формування соціонормативних традицій, різних підходів до розуміння і оцінки соціальних відхилень. Історико-філософський ракурс дозволяє глибше проникнути в суть проблеми девіації як соціального явища, розглянути основні концепції вивчення соціальних відхилень, характерні для соціально-філософських чи соціологічних досліджень.

Об'єм аналізованого матеріалу включає період від виникнення ранніх форм регуляції соціальних відносин і формування уявлень про норму і відхилення, до сучасних напрямів інтелектуального опрацювання даної проблеми.

Розглядаються системи соціальної регуляції, що історично склалися, і відповідні їм уявлення про відхилення від норми: від міфологічних до сучасних. Відомо, що людина сприймає світ через призму базових категорій, що відображають колективні уявлення і суспільний устрій, упорядковують соціальні взаємини.

Передумови аналізу підстав соціальної регуляції, норми і відхилень були закладені в античній філософії Сократом, Платоном, Арістотелем. Ці мислителі позначили напрям дослідження найважливішої області суспільних відносин як пошук регулярних, стійких зв'язків, соціонормативних установок, законів, за якими живуть люди. Таким чином, філософія вказала способи раціональної регуляції вільної людської діяльності.

Слід зазначити, що середньовічна філософська думка тією чи іншою мірою торкалася проблеми соціальних відхилень. Зокрема, це можна виявити в спадщині Хоми Аквінського.

Значної уваги проблема соціальних відхилень удостоїлася в роботах філософів французького Просвітництва, що усвідомили необхідність реформування суспільства на розумних підставах і знанні людської природи. Науки та культура, згідно ідеям Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К. Гельвеція, П. Гольбаха, повинні витіснити антигуманні форми відносин,

перетворити, змінити життя людства у бік «просвітньої» норми, що виражає потреби та інтереси різних соціальних груп.

Соціонормативні аспекти питання про співвідношення сили і права (позитивного, природного і міжнародного) докладно досліджували філософи Нового часу (Ф. Бекон, Г. Гроцій, Т. Гоббс Ш. Монтеск'є, Дж. Локк). Критичний аналіз вад соціонормативної системи і причин негативних соціальних відхилень запропонували соціалісти-утопісти XVIII — XIX ст..

Глибока теоретична розробка проблеми соціальних норм і відхилень в контексті філософських вчень про природу і суспільство, державу і право, мораль, релігію і естетику, була здійснена представниками класичної німецької філософії, перш за все І. Кантом, І. Фіхте і Г. Гегелем.

Разом з раціоналістичним підходом до проблеми соціальних відхилень, регуляції поведінки людей, існувала ірраціоналістична позиція їх розгляду (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше), згідно якої основоположним соціально-регулюючим початком є воля до життя або воля до влади, що визначає діяльність і поведінку людей.

Соціонормативну проблематику розробляли представники марксистського напрямку та новітніх філософських шкіл (неокантіанства, екзистенціальної філософії, «відродженого» природного права, «чистого» права та ін.). До проблем соціальної дезорганізації звертались у своїх роботах такі філософи, як Е. Фромм, О. Тоффлер, Д. Белл та інші.

Відмічені зміни в трактуванні категорії соціального відхилення у зв'язку з розвитком соціально-філософської, соціально-політичної та філософсько-правової думки.

Визначена проблема залишається актуальною, попри усю мінливість конкретно-історичних соціальних обставин. Особливо це стосується перехідних епох, коли відбуваються зміни ціннісних орієнтацій.

У *другому підрозділі* «Соціальна теорія девіантності» відзначається, що якими б різноманітними не були підходи до вивчення девіантності, об'єднуючим залишається прагнення досліджувати її як важливий елемент соціальної практики, соціально детерміновану форму відносин, яка залежна від суспільних цінностей, межі допустимого, що історично склалася.

Проблеми соціальної девіантності досліджували Е. Дюркгейм, М. Вебер, А. Катле, А. Коен, О. Конт, Р. Мертон, О. Олін, Т. Парсонс, Н. Смелзер, Д. Уолш. У витоків дослідження соціального аспекту девіантності стоїть теорія засновника французької соціальної школи Е. Дюркгейма. Саме він обґрунтовував пріоритет соціальної реальності в детермінації людської свідомості і поведінки та запропонував поняття соціальної аномії, визначаючи її як стан суспільства, за якого старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а

нові ще не затвердились; як неспроможність регулятивного суспільного механізму. Соціальна дезорганізація, згідно Е. Дюркгейму, є причиною девіантної поведінки.

Конституюванню в якості самостійного наукового напрямку теорія девіантної поведінки зобов'язана, насамперед, таким вченим, як А. Коен та Р. Мертон. А. Коен називає девіантною поведінкою таку, яка «іде у розрізі з інституціоналізованими очікуваннями». Представник структурно-функціональної методології Р. Мертон убачав причини девіантності в розузгодженні соціальних цінностей і можливостей їх досягнення. Проблема девіантності також перебуває у полі зору таких дослідників, як Г. Беккер, А. Бренан, Е. Гоффман, Д. Джері, Ю. Джері, Д. Зіглер, А. Маслоу, Б. Скіннер, Н. Смелзер, Д. Уолш, Дж. Фрейм, Дж. Харрисон, Л. Хьєлл, а також Т. А. Аванесов, Я. І. Гилинський, А. В. Демічева, А. Долгова, О. В. Змановська, В. Т. Кондрашенко, В. М. Кудрявцев, В. В. Панкратов, В. А. Шапинський, В. Н. Шилова.

В Україні до аналізу різних сторін соціальної девіації звертаються В. В. Білецький, Є. Р. Борінштейн, Є. Головаха, В. О. Довгополук, О. Донченко, А. А. Кавалеров, А. І. Кавалеров, Н. В. Ківенко, І. І. Лановенко, П. В. Мельник, М. І. Мельник, О. С. Ніколенко, В. Є. Пилипенко, Н. О. Победа, С.Л. Сибіряков та інші.

Зокрема, В. О. Довгополук, А. А. Кавалеров, А. І. Кавалеров приділяють увагу структурі, типології поняття „соціальна девіантність молоді”; Н. О. Победа розглядає проблеми соціального самопочуття, ціннісних орієнтацій, самореалізації покоління, яке вступає в суспільне життя на рубежі ХХ – ХХІ століть. Ключові значення нового світорозуміння молодіжних когорт зосереджені на співставленні професії та кар'єри, етнічної та соціокультурної ідентифікації, ризику та стабільності в стратегіях життя, взаємовідносинах з батьківським та прабатьківським поколіннями.

У **другому розділі** «Соціальні детермінанти девіантної поведінки молоді» розглянуто сукупність соціальних явищ, сумісна дія яких породжує девіантну поведінку молодого покоління.

У *першому підрозділі* «Детерміація в пізнанні механізму девіантної поведінки молоді» розкриваються поняття причини, повної причини, специфічної причини, чинників, детермінанти, умови, взаємодії. Підкреслюється складність та багатозначність причинного пояснення взагалі, а особливо у сфері соціальної дійсності.

Практичні потреби використання причинного пояснення вимагають необхідність визначення критеріїв причини. В якості головного з них визначається співвідношення категорій необхідності і випадковості. Зокрема, цей підхід якраз можна застосувати до соціальної девіації молоді, тому що саме в таких явищах, які піддаються статистичному обліку, можна доказово виокремити необхідність з маси випадковостей. Кожний девіантний

вчинок особистості, що входить до соціальної групи „молодь” одночасно виражає прояв певної необхідності, і в той же час є результатом унікальних обставин, з якими пов'язана ця необхідність виникнення анормативної поведінки.

Зіставлені поняття взаємодії і причини, детермінації і причинності. Передбачається, що категорія взаємодії є більш широкою, ніж причина, і розкриває взагалі всі детермінанти, що обумовлюють девіацію. А завдання причинного пояснення – виокремити з комплексу детермінант ті, що є головними. Детермінація і причинність — не одне і те ж. Перше поняття є більш широким, охоплює причинність як один з різновидів процесів детермінації, яка, в свою чергу, означає виявлення всього комплексу подій, явищ або процесів, що впливають на явище, яке вивчається, - в нашому випадку – девіантної поведінки молоді. Причинність же припускає виявлення головних і другорядних чинників у такому взаємозв'язку. При цьому звертається увага на вирішальні ланки в системі взаємодіючих чинників. Причинність відповідає на питання, чому відбулася та або інша подія.

У *другому підрозділі* «Система соціальної детермінації девіантної поведінки молоді» механізм соціальної детермінації девіантної поведінки розглянутий як комплекс взаємопов'язаних соціальних чинників різного рівня, що взаємодіють між собою і детермінують поведінку молоді. Досліджено елементи механізму соціальної детермінації девіантної поведінки. Це соціальне середовище, мікросередовище і сама особистість. Серед найважливіших елементів соціального середовища, що впливають на особу, слід назвати суспільні відносини як соціальні взаємозв'язки, інтереси учасників суспільних відносин як суб'єктивне віддзеркалення останніх, і, нарешті, соціальні норми (а також індивідуальні управлінські акти) як такі, що відображають соціальні інтереси моделі суспільних відносин у вигляді певних правил поведінки. Серед основних детермінант, що безпосередньо впливають на поведінку, слід назвати спосіб життя індивіда, його інтереси, установки, а також конкретну життєву ситуацію, що містить певні об'єктивні можливості і „сигнали” до того або іншого варіанту поведінки, — і все це відтворюється в системі ціннісних орієнтацій особистості.

Будь-який конкретний акт соціальної детермінації девіантної поведінки може бути представлений як єдність загального, особливого і одиничного. Це соціальне середовище (макросередовище) в цілому, безпосередні чинники формування особи (мікросередовище) і сама особистість як носій ціннісних орієнтацій у конкретній життєвій ситуації. Детермінанти діяльності людини є не просто сумою, сукупністю потреб, інтересів, цілей і мотивів, а входять в цілісну інтеграційну систему особистості, перетворюючи її з об'єкту суспільних відносин в суб'єкт соціальної діяльності. В тимчасовому зрізі особистість виступає як відносно стійка система характерних для неї життєвих відносин, які визначають «ядро особистості» і виявляються протягом життєдіяльності в способі життя та в системі ціннісних

орієнтацій.

Розглянуто співвідношення об'єктивної і суб'єктивної детермінації девіантної поведінки. Наприклад, деформація суспільних відносин — об'єктивне джерело антисоціальної поведінки, а інтереси виступають суб'єктивними детермінантами девіантної поведінки молоді. Загальним суб'єктивним джерелом девіантної поведінки є відчуження, під яким розуміється конфлікт інтересів особистості і суспільства. Глибина і ступінь відчуження визначає, відповідно, характер і ступінь суспільної небезпеки можливих дій.

Важливим елементом системи загальносоціальних детермінантів поведінки молоді є соціальні норми, які регулюють суспільні відносини шляхом їх своєрідного моделювання, формулювання в правилах поведінки моральних і правових розпоряджень, заборон і дозволів.

Підкреслена роль мікросередовища в детермінації девіантної поведінки. Передбачається, що найближче побутове оточення впливає на поведінку особистості тією мірою, якою вона сама зорієнтована на систему цінностей цього середовища.

Індивідуальний рівень детермінації девіантної поведінки завершує трансформацію загальносоціальних процесів і закономірностей в конкретні поведінкові акти. Він характеризує умови здійснення девіантного вчинку. Якщо проблема відчуження характеризує взаємозв'язок „молодь — суспільство”, то на індивідуальному рівні увага акцентується на взаємодії особистості з конкретною життєвою ситуацією.

Аргументується висновок про те, що детермінуючу дію конкретної життєвої ситуації на особистість слід пов'язувати не тільки з об'єктивним змістом, але і з її суб'єктивним значенням, яке залежить від етичного «ядра» особистості, «життєвської філософії», «концепції життя». Суб'єктивні (внутрішні) детермінанти девіації — це певна деформація етично-правової свідомості особистості, її відношення до суспільних інтересів, це певні соціально-патологічні зміни якостей особистості або антисоціальна установка.

Розглянута свобода як механізм самодетермінації, що виявляється у виборі напряму діяльності суб'єкта в різних альтернативних ситуаціях, як здатність суб'єкта активно впливати на оточуючу соціальну дійсність, змінювати хід подій.

Проведений аналіз соціальних детермінант дозволяє виділити значущість ціннісної компоненти в структурі девіації у всіх її рівнях: особовому, мікросередовищі і в макросередовищі.

Третій розділ *«Ціннісні орієнтації особистості у формах девіантної поведінки молоді»* висвітлено взаємообумовленість ціннісної свідомості та форм девіантної поведінки молоді.

У першому підрозділі «Ціннісна проблематика в контексті загальнокультурного та філософського дискурсів» підкреслюється, що застосування поняття «ціннісні орієнтації» відображає спрямованість дослідження на соціальні феномени. Система ціннісних орієнтацій включена в нормативно-ролеві, мотиваційні структури діяльності людей, з їх допомогою визначається ієрархія цілей життя і способів їх досягнення. Ціннісні орієнтації служать важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда. Поняття ціннісних орієнтацій, введене в науковий обіг гуманістичною соціологією як категорія аналізу (У. Томас і Ф. Знанецкий), актуальне для філософії, естетики, етики, психології, соціальної і культурної антропології.

Аналізуються такі складові комплексу духовних детермінант людської діяльності, як потреби, інтереси, цінності. Основна увага приділяється розкриттю поняття цінності, історії формування аксіологічних уявлень у світоглядних парадигмах, виникненню ціннісно-нормативного компоненту в свідомості і діяльності людей.

Філософія Стародавнього світу постає як свого роду модель подальшого розвитку аксіології від синкретичного, нерозчленованого ціннісного світосприймання до усвідомлення аспектів — етичних, естетичних, пізнавальних, утилітарно-практичних ціннісних орієнтацій людей, від диференційовано-усвідомлюваного ціннісного відношення у вигляді добра, краси, користі, істини до синтетичних загальних понять «благо» і «цінність».

Простежується становлення аксіологічної думки в європейській традиції від античності до сучасності (Арістотель, Платон, Сократ; А. Августин; Т. Кампанелла; Ф. Бекон, Т. Гоббс, Р. Декарт, Г.В. Лейбніц, М. Монтень, Б. Паскаль, Б. Спіноза, Д. Юм; Г. Гегель І. Кант, Г. Фіхте; Г. Лотце, Ф. Ніцше; М. Вебер, В. Віндельбанд, М. Гартман, Д. Дьюї, А. Камю, Г. Мюнстерберг, Р. Перрі, Г. Ріккерт, Ж. П. Сартр.

Позначені основні напрями соціально-філософських досліджень ціннісної проблематики. Цінність як головне поняття аксіологічних пошуків трактувалося залежно від онтолого-гносеологічної позиції дослідників: віднесення до ідеальної реальності або реальності переживаючого суб'єкта, ототожнення з об'єктивними феноменами культури тощо.

Актуалізація інтересу до аксіологічної проблематики відбувається в кризові епохи, коли необхідний пошук нових ідейних, культурних підстав і ціннісних орієнтацій. У даному дослідженні відбивається одна з найважливіших аксіологічних проблем — співвідношення між цінностями, що декларують, і реальними. Соціально затребуваною, загальнозначущою цінність стає тільки в індивідуальному контексті. Тому, ведучи мову саме про особливості ціннісних орієнтацій в детермінації поведінки молоді, слід мати на увазі, що не можна побудувати чіткої моделі ієрархії цінностей сучасної молоді, ця модель буде своєрідною у кожної особистості, яка представляє вихідний елемент такої соціальної групи, як молодь.

У *другому підрозділі* «Форми девіантної поведінки молоді в аспекті ціннісної спрямованості». зазначається, що без урахування ролі ціннісного чинника в дослідженні причин девіації молоді, висновки можуть зводитися до суто спеціального профілю (кримінологія, медицина) і не давати необхідної для глибокого вивчення предмету можливості широкого узагальнення. Ціннісні орієнтації в нормативно-ролевій структурі поведінки людей містять як оперативні, нестійкі елементи, так і культурогенні, глибоко вкорінені стереотипи. Завдяки тому значенню, яке набуває цінність, вона завжди пов'язана з діяльністю членів соціальної групи.

Підкреслюється необхідність з'ясування особливостей аномативних проявів у формах девіантної поведінки молоді, тому що саме вони стають основним репрезентатором змін ціннісних орієнтацій особистості. Серед негативних форм девіантної поведінки виокремлено групу, яка тісно пов'язана з делінквентністю. Дається аналіз таким проявам девіантної поведінки, як пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, а також брехня, стокерство, хуліганство, вандалізм, пристрасть до азартних ігор.

Стверджується, що лише у тому випадку, коли тверезий спосіб життя стане ціннісною орієнтацією підростаючого покоління, можна буде говорити про початок дієвої боротьби з алкоголізмом та пияцтвом серед молоді, як з однією із найнебезпечніших форм девіантної поведінки молоді. Спиртне виступає як ціннісно-груповий символ дорослості.

Токсикоманія розглядається як спроба знайти сурогати культурним, соціально прийнятним психоактивним адаптованим речовинам. Як результат демократизації, відкриття кордонів і посилення обмінних контактів із західним суспільством, стали проникати до України і набули широкого поширення наркотики.

Мода – величезний за можливостями впливу на ціннісні орієнтації пласт сучасної молодіжної субкультури — сьогодні диктує вельми лояльне, а деколи навіть відкрито позитивне відношення до наркотиків. Популярний сам стиль такої поведінки, який активно тиражується і пропагується через найбільш дієві канали впливу на молоде покоління – естраду, рекламу, кіно, вислови молодіжних кумирів (ді-джеїв, музикантів, співаків, ведучих, акторів тощо).

Поведінкові відхилення в молодіжному середовищі стають ціннісною моделлю поведінки, стандартом, відбувається заміна традиційних ціннісних понять на викривлені або прямо протилежні, а іноді і повне відторгнення ціннісних суспільних моделей. Молодіжні девіації виступають як показник дезадаптації молодого покоління, індикатор дезорганізації суспільства в цілому, ціннісного розколу соціального простору.

У *третьому підрозділі* «Соціальна корекція девіантної поведінки молоді» розглядається ряд напрямів, в яких має проводитись активна соціальна робота у боротьбі з

негативними проявами аномативної поведінки, способи попередження девіантності. Насамперед, це інформаційний підхід і сімейне виховання як союз знання і успішної соціалізації особистості. Розкриті також переваги соціально-профілактичного та медико-біологічного підходів. Інформаційний підхід орієнтований на свідоме сприйняття норм цінностей суспільства; застосування санкцій захищає встановлені правила поведінки, використовуючи можливість покарання за їх порушення. Соціальна профілактика усуває зовнішні соціально-економічні, побутові, соціально-психологічні причини і умови девіантності, а медико-біологічний підхід допомагає суб'єкту подолати внутрішні, суб'єктивні перешкоди в стресовій ситуації.

У **висновках** наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у соціально-філософському аналізі ціннісних орієнтацій особистості як детермінант девіантної поведінки молоді.

Здійснене дослідження дає можливість в узагальнено-теоретичній формі зробити такі висновки:

1. Проблематика досліджень соціального феномена девіації багатоаспектна і різноманітна. Її вивчення пов'язане з історично обумовленим процесом виникнення, зміни, деградації, відмирання соціальної норми як базового елементу культури і є одним із способів збагнення глибинного характеру людської присутності в світі. Відхилення в поведінці є перманентним переходом певних дій з області аномативного в нормативне і навпаки. В основі вільного вибору того або іншого способу поведінки лежить специфічно людська здатність якісно оцінювати всі явища і відносини за допомогою абстрактної дихотомії «позитивне — негативне».
2. Можна відзначити множинність теоретичних підходів до опису досліджуваного соціального об'єкту (у концептуальному полі біхевіоризму, феноменології чи структурно-функціонального аналізу), а також тематичну різноманітність його проблемних опрацьовувань (причини девіантної поведінки; дезорганізація та девіантність, умови соціалізації як чинник девіації; генезис і кореляційні залежності між системою очікувань суспільства і поведінкою особи, девіантність творчої особистості; соціальна девіація, адаптація та соціальна норма; соціальні санкції та соціальний контроль тощо).
3. На рівні індивідуальної девіантної поведінки причини пов'язані із наслідками лише певним «ступенем необхідності», який виражається, порівняно з іншими чинниками, в більш високій вірогідності наслідку. Саме цей підхід до виявлення критеріїв причини проявляє себе у статистичних закономірностях, виявляючи необхідний зв'язок випадкових явищ, визначаючи вірогідність настання тих або інших подій. Причинами конкретного девіантного вчинку виступають ті чинники, які створюють порівняно з іншими чинниками більш високу

вірогідність здійснення соціального відхилення конкретною особою в конкретних обставинах. Встановлення причин конкретного девіантного вчинку означає виявлення чинників, що відіграють найактивнішу роль в його генезисі

4. Механізм соціальної детермінації девіантної поведінки молоді у конкретному втіленні може бути представлений як єдність загального, особливого та одиничного: макросередовища в цілому, мікросередовища та системи ціннісних орієнтацій самої особистості у ситуативно-життєвому контексті. Ціннісні орієнтації мають відношення до третього світу «ментальних станів» і «поведінкових диспозицій до дії» (К. Поппер). Проведений аналіз соціальних детермінант дозволяє виділити значущість ціннісної компоненти в структурі девіації у всіх її рівнях: особовому, мікросередовищі і в макросередовищі.

5. Девіантність — це різні ступені відхилення від соціонормативного консенсусу, що історично склався в даному суспільстві. Девіантна поведінка молоді передбачає будь-які вчинки або дії, що не відповідають писаним (формальним) або неписаним (неформальним) нормам. Будучи девіантною стосовно прийнятих норм в одному суспільстві, така поведінка може вважатися «нормальною» стосовно норм іншого суспільства або ж інших соціальних груп. Проблеми девіантної поведінки нерозривно пов'язані з проблемами, що стосуються особистості як елемента суспільства, розвитку самого суспільства, принципів організації його структури, органів регулювання поведінки людини, суспільних відносин та суспільного буття в цілому. Найважливішими соціальними елементами, що детермінують девіантну поведінку молоді, є суспільні відносини як соціальні взаємозв'язки людей, інтереси учасників суспільних відносин як суб'єктивне віддзеркалення останніх, соціальні норми як моделі суспільних відносин, що відображають соціальні інтереси. Основним елементом, що безпосередньо впливає на поведінку кожної особистості як складової такої соціальної групи як молодь, є спосіб життя особистості, її інтереси, установки, що відтворюються в системі ціннісних орієнтацій.

6. Загальним об'єктивним джерелом девіантної поведінки молоді є деформація суспільних відносин, ті або інші обмеження, або спотворення свободи і відповідальності людей як учасників названих відносин. Загальним суб'єктивним джерелом девіантної поведінки молоді є відчуження ціннісно-нормативної системи особистості від цінностей суспільства. Найближче побутове оточення, соціальні норми впливають на поведінку особистості тією мірою, якою вона сама зорієнтована на систему цінностей соціального середовища. Індивідуальний рівень детермінації девіантної поведінки завершує трансформацію загальносоціальних процесів і закономірностей в конкретні поведінкові акти. Детермінуючу дію на поведінку суб'єкта в конкретній життєвій ситуації відіграє деформація

морально-етичної свідомості особистості, її асоціальні установки, що виражаються в системі ціннісних орієнтацій особистості.

7. Механізм соціальної детермінації девіантної поведінки молоді – це комплекс взаємопов'язаних соціальних чинників різного рівня, що взаємодіють між собою і обумовлюють її поведінку: соціальне середовище, мікросередовище (суспільні відносини як соціальні взаємозв'язки, інтереси учасників суспільних відносин як суб'єктивне віддзеркалення останніх; соціальні норми, що відображають соціальні інтереси у вигляді правил поведінки), спосіб життя, інтереси, установки, система ціннісних орієнтацій особистості та її конкретна життєва ситуація.

8. Ціннісні орієнтації — це когнітивно-емоційно-поведінкова компонента загальної спрямованості діяльного суб'єкта, стійка система соціальних установок особистості. Завдяки смислоутворюючої, стимулюючої, регулятивної функціям ціннісних орієнтацій визначається ієрархія цілей життя і способів їх досягнення. Ціннісні орієнтації особистості формуються як свідомо субординація суспільних цінностей. Категоріальний зміст ціннісних орієнтацій особистості пов'язаний з поясненням соціально-значущої поведінки. Наповненість ціннісних орієнтацій як елементу свідомості і поведінки залежить від інтересів і зв'язків індивіда з соціальною реальністю. Флуктуації ціннісної свідомості ведуть до зміни форм соціального контролю і взаємодії. Будь-яка проекція ціннісних орієнтацій включає певні соціальні установки в контексті образу соціального світу і образу дії в цьому світі. Від вибору особистості залежить модель орієнтації у реальності і нормативно-ціннісних пріоритетів. Соціально затребуваною, загальнозначущою цінність стає тільки в індивідуальному контексті.

9. Значна увага, приділена мислителями різних епох аксіологічній проблематиці протягом всієї історії розвитку філософії, свідчить про те, що проблема цінностей займає провідне місце в структурі філософського знання і виступає наскрізним стрижнем всіх соціальних питань, насамперед тих, що стосуються різних сфер буття особистості як найважливішого елемента суспільства. Аксіологічна проблематика представлена різними течіями та напрямками, що говорить про неоднозначність підходів до теорії цінностей, про єдність суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, особистісного і загального, соціального і природного в тлумаченні сутності цінностей.

10. Форми девіантної поведінки молоді можуть бути як позитивними (героїзм, геніальність, інтелектуальна активність, граффіті тощо), так і негативними (алкоголізм, наркоманія, сексуальні відхилення, тероризм, токсикоманія, корупція, злочинність тощо). Ціннісні орієнтації особистості, з одного боку – детермінують форми девіантної поведінки молоді, а з іншого – самі змінюються і трансформуються під їх впливом.

11. Стратегія боротьби з негативними формами девіантної поведінки молоді має оптимально поєднувати інформаційний підхід, що орієнтований на свідоме сприйняття норм і цінностей суспільства; застосування санкцій, соціальну профілактику, яка усуває зовнішні соціально-економічні, побутові, соціально-психологічні причини і умови девіантності та медико-біологічний підхід, що допомагає суб'єкту подолати внутрішні, суб'єктивні перешкоди в стресовій ситуації. Разом узяті ці методи утворюють складну систему, що протистоїть соціально негативним явищам шляхом впливу на систему ціннісних орієнтацій особистості.

12. Отримані результати можуть використовуватися працівниками соціальних служб при складанні програм з оптимізації культурно-побутових умов населення, розробці молодіжної соціальної політики, також при створенні практичних курсів і виховних заходів в педагогічних вузах та інших закладах освіти, які спрямовані на ознайомлення зі специфікою поведінки молоді в умовах трансформаційних процесів України.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Лисак І. М. Девіантна особистість: поняття та причини / І. М. Лисак // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2004. – № 2 (14). – С.70 – 74.
2. Лисак І. М. Ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді / І. М. Лисак // Перспективи. – 2005.– № 4 (32).– С. 49 – 54.
3. Лисак І. М. Аксиологія в реаліях сучасного світу / І. М. Лисак// Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2006. – № 1 (17). – С.107 – 111.
4. Лисак І. М. Форми прояву соціальної девіантності сучасної молоді / І. М. Лисак // Перспективи. – 2006. – № 1 (33). – С.107 – 111.
5. Лисак І. М. Девіантність як соціальний феномен: ретроспективний історико-філософський аналіз / І. М. Лисак // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2007 . – №2 (20). – С. 97 – 103.
6. Лисак І. М. Експлікація поняття цінність / І. М. Лисак // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “ Наукові дослідження – теорія та експеримент ‘2005 ”. – Полтава. – Т.14. –2005. – С.46 – 48.
7. Лисак І. М. Ціннісні орієнтації особистості / І. М. Лисак // Матеріали першої всеукраїнської науково-практичної інтернет- конференції “ Науковий потенціал України ”. – Київ. – Ч.3. – 2005. – С. 75 – 76.
8. Лисак І. М. Девіантна поведінка особистості / І. М. Лисак// Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “ Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку”. – Київ. – Ч.3. –2005. – С.69 – 70.

9. Лисак І. М. Експлікація поняття «Соціальні норми» / І. М. Лисак // Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції “Наукові дослідження – теорія та експеримент 2006”. – Полтава. – Т.3. – 2006. – С.150 – 152.

10. Лысак И. Н. Социальный контроль девиантного поведения молодежи / И. Н. Лысак // Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток наукових досліджень 2006”. – Полтава. – Т.8. – 2006. – С.109 – 113.

АНОТАЦІЇ

Бакума І. М. Ціннісні орієнтації особистості в детермінації девіантної поведінки молоді.— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.— Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеса, 2009.

Дисертаційне дослідження присвячене соціально-філософському осмисленню ціннісних орієнтацій особистості як детермінант девіантної поведінки молоді.

Відзначено множинність теоретичних підходів до опису досліджуваного соціального об'єкту та тематична різноманітність його проблемних опрацювань. Визначені соціальні детермінанти девіантної поведінки молоді, загальні характеристики девіантності як соціального явища. Розглянутий механізм соціальної детермінації девіантної поведінки в ракурсі взаємозв'язку соціального середовища, мікросередовища, особистості як носія ціннісних орієнтацій. Досліджені ціннісні орієнтації молоді у взаємообумовленості з формами девіантної поведінки молоді

Ключові слова: девіантність, девіантна поведінка, детермінація, молодь, ціннісні орієнтації особистості, цінність.

Бакума И. Н. Ценностные ориентации личности как детерминанты девиантного поведения молодежи

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 — социальная философия и философия истории.— Южноукраинский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского, Одесса, 2009.

Диссертационное исследование посвящено социально-философскому анализу ценностных ориентаций личности как детерминант девиантного поведения молодежи. В работе рассматриваются различные точки зрения зарубежных и современных украинских исследователей на проблемы девиантности, прослеживается генезис соционормативных

традиций, подходов к их пониманию, интерпретации и оценке социальных отклонений на индивидуальном и групповом уровнях. Объем исследуемого материала включает период от возникновения ранних форм регуляции социальных отношений и формирования представлений о норме и отклонении до современных направлений теоретической проработки данной проблематики. Отмечается, что какими бы многогранными не были подходы к рассмотрению девиантности, их объединяет общее стремление исследовать ее как важнейший элемент социальной практики, социально детерминированную форму отношений, которая зависит от общественных ценностей, исторически сложившейся границы допустимого.

Анализируются понятия детерминации, причины, полной причины, специфической причины, факторов, условия, взаимодействия. Обозначена специфика и сложность причинного объяснения в социальной сфере.

Исследован механизм социальной детерминации девиантного поведения молодежи. Его конкретное воплощение предполагает единство общего, особенного и единичного: макроуровня общественных отношений, микросреды и системы ценностных ориентаций личности, находящейся в определенной жизненной ситуации.

Обозначены такие формы детерминации девиантного поведения, как социальная регуляция, социализация, оперативное социальное управление и самоуправление.

Ценностные ориентации личности рассмотрены как социально-философская категория, что в рамках заявленной проблематики расширяет познавательные возможности исследования девиантного поведения как социального феномена, позволяет не упускать из виду и процесс, и результат отражения на личностном и групповом уровнях сложившихся в обществе ценностей, идеалов и норм.

Система ценностных ориентаций включена в нормативно-ролевые, мотивационные структуры деятельности людей, с их помощью определяется и выстраивается иерархия целей жизни и способов их достижения.

Подчеркивается важность и необходимость учета ценностного фактора в исследовании причин девиации молодежи, без чего выводы могут сводиться к сугубо специальному профилю и не способствовать глубокому исследованию предмета и возможности широкого обобщения. Указано, что ценностные ориентации в нормативно-ролевой структуре поведения содержат как оперативные, нестойкие элементы, так и культурогенные, глубоко укорененные стереотипы. Благодаря тому значению, которое приобретает ценность, она всегда связана с деятельностью членов социальной группы.

Утверждается необходимость изучения особенностей анормативных форм девиантного поведения молодежи, так как они являются основным каналом репрезентации

изменений в ценностных ориентациях личности. Среди негативных форм девиантности выделяется группа, связанная с делинквентностью. Дается анализ таким проявлениям девиантного поведения, как пьянство, алкоголизм, наркомания, токсикомания, проституция, сексуальные отклонения, а также ложь, стокерство, хулиганство, вандализм, пристрастие к азартным играм.

Отклонения в поведении молодежи становятся ценностной моделью, стандартом, происходит замена традиционных ценностных понятий на искаженные или противоположные, а иногда и полное их отторжение. Молодежные девиации выступают как показатель дезадаптации молодого поколения, индикатор дезорганизации общества в целом, ценностного раскола социального пространства.

Указывается, что формы девиантного поведения молодежи могут быть как позитивные, санкционированные обществом, так и негативные, порицаемые им. Делается вывод о том, что ценностные ориентации личности, с одной стороны, детерминируют формы девиантного поведения, а с другой — сами изменяются и трансформируются под их воздействием. Предполагается, что стратегия борьбы с негативными формами девиантности должна объединять информационный подход, ориентированный на сознательное восприятие норм и ценностей общества; применение санкций; социальную профилактику, которая призвана устранять социально-экономические, бытовые, социально-психологические причины и условия девиантности, и медико-биологический подход, который направлен на устранение внутренних, субъективных препятствий в стрессовой ситуации. Эти методы противостоят социально негативным явлениям путем воздействия на систему ценностных ориентаций личности.

Ключевые слова: девиантность, девиантное поведение, детерминация, молодежь, ценностные ориентации личности, ценность.

Annotation

Bakuma I. M. Value orientation of personality in determination deviant behaviour of young people.- The Manuscript.

Dissertation for confer a candidate's degree on philosophical sciences on the speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history.- The South-Ukrainian State Pedagogical University after K. D. Ushinskiy, Odessa, 2009.

Dissertation research devotes to the social philosophical comprehension of value orientation of a personality as determinate of deviant behaviour of young people.

Note the multiplicity theoretical approaches to the description of the social object and thematic variety its problem workings. The Social determinants are detected deviant behaviour of young people, general characteristic deviant activity as a social phenomenon. There was examined a mechanism of the social determination of the deviant behaviour in the viewpoint of interrelation of the social environment, microenvironment, the personality as bearer of the value orientation. Researched value orientations of youth in the interdependence with forms deviant behaviour of young people.

Key words: deviant, deviant behaviour, determination, young people, value orientation of personaliti, value.